

Aktivnost ZAVNOBiH-a u oblasti privrede

Drago Krndija

Predsedništvo ZAVNOBiH-a, odmah posle izbora u novembru 1943. godine, suočilo se sa teškim problemima koje je moralo da rešava. Problemi su bili teški i zato što su se tada vodile žestoke borbe sa okupatorom i njegovim slugama, a završetak borbi se još nije mogao vidjeti, iako je već dve i po godine ratni vihor pustošio zemlju i odnosio velike žrtve, materijalne i ljudske. Pored organizovane armije, koja je dalje rasla i čeličila se u borbama, trebalo je tada što pre organizovati novu, narodnu vlast, koja će biti oslonac narodu i njegovoj vojsci u borbi za oslobođenje. Organizovanje organa vlasti zahtevalo je niz stručnjaka kojih je tada bilo malo na oslobođenom teritoriju. Stoga je formiranje stručnih odeljenja, kako pri Predsedništvu, tako i pri oblasnim, okružnim, sreskim i opštinskim odborima teklo sporo, a zbog toga i početak rada tih organa bio je ograničen na prikupljanje podataka. Ta sporost bila je uslovljena dobrim delom i činjenicom što su najvažniji privredni centri BiH još bili u rukama okupatora i što se nisu mogli primiti u novi aparat ljudi koji su još tada bili neodlučni i kolebljivi.

Razvoj političke i ratne situacije, naročito velike pobede NOV i POJ, zahtevali su od narodne vlasti da ubrza rad na mobilisanju svih snaga zemlje u cilju što brže pobede. Vojski je trebalo sve više hrane i druge opreme. Narodu je trebalo pružiti zaštitu od pljačke i paljevina koje je vršila neprijateljska vojska i razne bande. Narodu je bila potrebna pomoć da sačuva ono što je ostalo i da poseje što više žita, jer je pretila glad i narodu i vojsci. Teško stanje privrede, a naročito poljoprivrede, zahtevalo je da Predsedništvo organizuje svoj aparat koji će tu pomoć narodu pružiti. Trebalo je organizovano raditi da privreda BiH bude izvor materijalne moći naše vojske, da obezbedi narodu najnužnija sredstva za život, da se što više sačuva od ratnog pustošenja da bi posle oslobođenja mogla da bude osnovica izgradnje nove privrede i bolje budućnosti naroda.

Predsedništvo ZAVNOBiH-a započelo je aktivnost u privredi formiranjem odeljenja za narodnu privredu koje se sastojalo od odseka, a ovi su se bavili problematikom pojedinih privrednih oblasti: poljoprivrede, šumarstva i rudarstva, industrije i trgovine, saobraćaja. Osim odeljenja za privredu, privred-

nim problemima bavili su se još i odeljenja: za obnovu, ishranu i finansijsko odeljenje. Takva organizacija je provedena sve do opštinskih odbora. Krajem 1944. godine izvršena je reorganizacija. Odseci Odeljenja za narodnu privredu postali su odeljenja. Obim poslova a i mogućnost da se aparat ZAVNOBiH-a popuni mnogim stručnjacima koji su došli na oslobođeni teritorij, doveli su do ove reorganizacije koja se pokazala celishodnom i poslužila kao baza za formiranje povereništava ZAVNOBiH-a odnosno ministarstva prve vlade Federalne BiH.

Prvi koraci aparata počeli su prikupljanjem podataka o stanju privrede. U tom cilju razaslani su formulari Oblasnim odborima. Cilj je bio da se prikupe podaci o stanju stoke, zaprega, poljoprivrednog inventara, o mogućnostima setve itd. U isto vreme davane su upute na koji način organizovati jesenju i proletnju setvu, naglašavana je potreba da se zaseju što veće površine, da se zaštite voćke itd. Traženi su podaci o zdravstvenoj službi, zaraznim bolestima i potrebi sanitetskog materijala. To je bio početak stvaranja statističke službe koja će stalno pratiti kretanja u društvu i za čije potrebe je ZAVNOBiH organizovao kurs za statističare u Jajcu početkom 1944. godine.

Potreba za statističkom službom i evidencijom bila je velika, jer je ranije nije bilo, a promene u životu su bile nagle i velike, naročito u privredi koja je bila najizloženija ratnim razaranjima. Trebalo je što pre utvrditi promene koje je rat doneo da se zna čime se može računati u toku rata, a tako isto i šta je polazna osnovica planske privrede posle oslobođenja. Rešavanje ekonomskih problema koji su se nametali ZAVNOBiH-u bilo je prosto nemoguće bez podataka o stanju privrede, iako su bili svi članovi ZAVNOBiH-a svesni da prikupljeni podaci nisu sigurni, ne samo zbog teškoća u pogledu njihovog prikupljanja za vreme rata nego i zbog promena koje je rat svaki dan donosio.

Problema kojima se bavilo Predsedništvo ZAVNOBiH-a bilo je mnogo; mi ćemo se ovde osvrnuti samo na ekonomske koje bi mogli grupisati na sledeći način: ishrana vojske i naroda, zaštita narodne imovine i drugih vrednosti od uništenja, obnova zemlje, finansiranje NOB — ratna privreda.

I Ishrana vojske i naroda

Problem ishrane bio je najvažniji i ujedno najteži koji je rat postavio pred narodnu vlast. Okupator i njegove sluge popalili su veliki broj sela, opljačkali i uništili stoku i inventar, letina je stradala za vreme ratnih operacija koje su se vodile gotovo u svim krajevima Bosne i Hercegovine, a negde je i propadala, jer je nije imao ko pokupiti. Mnoštvo ljudi bilo je pobijeno ili odvedeno u logore i na rad u Nemačku. Isto tako borci NOV i POJ nisu mogli da se bore i da u isto vreme obrađuju zemlju. Usled toga, rezerve ljudske i stočne hrane koje su postojale u oči rata brzo su se trošile, a proizvodnja se sve više smanjivala. Naročito je stradalo stočarstvo. Neprijatelj je najviše pljačkao stoku, jer mu je to bilo najlakše, a znao je da je to narodu i njegovim borcima najosetljiviji gubitak. Usled opadanja proizvodnje žita, stoka je postala glavni izvor hrane naroda i partizana, čiji broj je rastao iz dana u dan. Osim toga, u Bosni i Hercegovini su se povremeno nalazili, duže ili kraće vreme, i hranili se borci i iz drugih krajeva naše zemlje: Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore itd.

Pojavljivale su se bolesti ne samo među ljudima (tifus, grip i dr.) nego i među stokom (svinjska kuga, šuga, metilj, šap, slinavka i dr.) koje su uništavale stoku i smanjivale te žive rezerve hrane.

Na hiljade imanja bilo je napušteno i neobrađeno, jer su njihovi vlasnici morali da napuste svoj rodni kraj zbog terora neprijatelja ili su bili odvedeni ili ubijeni. Doseljeni Nemci, koje je okupator uvukao u svoj zločinački rat, takođe su ostavili svoja imanja i tako površina napuštene i neobrađene zemlje se stalno povećavala i proizvodnja smanjivala.

Došle su i nerodne godine. Suše i kiša u periodima setve su smanjivale i tako nedovoljnu proizvodnju. Stoka izgadnela nije mogla da se plodi, lako se razbolevala i ginula. Izveštaj Odeljenja za poljoprivredu i stočarstvo ZAVNOBiH-a od 27. XI 1944. godine utvrdio je da je 1937. godine bilo u našoj republici 663.000 goveda i 407.000 ovaca, a da se stanje krajem te godine kreće oko 20% od tog broja.¹⁾ Taj broj se smanjuje zbog bolesti i zato Odeljenje u nekoliko svojih uputstava odborima skreće pažnju da se stoka čuva da bi se spasio ovaj relativno mali fond. U izveštaju se kaže: ... »Ali ako i spasimo ovaj preostali stočni fond od zaraznih i nezaraznih bolesti, nije ga lako sačuvati od najnužnijih narodnih potreba na mesu i masti, jer oplijenjeni i iscrpljeni narod nema više drugog izvora iz kojeg bi podmirio najnužnije životne potrebe na masti i bjelančevinama.« Računajući dnevne potrebe armije i stanovništva u mesu i masnoćama — ukupno oko 400.000 ljudi — na 1.110 tona mesa i 104 tone masti, ovaj ostatak stočnog fonda bi se potrošio za 7—8 meseci, ističe se u izveštaju.²⁾

Ne sme se izgubiti iz vida da veliki deo stanovništva Bosne i Hercegovine živi od stoke i u njoj ima materijalnu osnovicu svog opstanka. Uništenje te osnove otvara pitanje od čega će živeti to stanovništvo. Pošto je reč o brdskim krajevima u kojima se može proizvoditi stočna i samo u ograničenoj meri biljna hrana za ljude, onda je jasno zašto je ZAVNOBiH posvetio veliku pažnju ovom problemu. Očuvanje ostatka stočnog fonda bilo je potrebno da bi se sačuvala materijalna baza za život ljudi, pogotovo kad se ima u vidu relativna sporost u obnavljanju stočnog fonda (2—3 godine timarenja) i nemogućnost brze preorijentacije tog stanovništva na neko drugo zanimanje kao izvor života.

Problem ishrane se zaoštravao i zbog strukture poljoprivredne proizvodnje u kojoj su dominirale žitarice i stoka, pa se to odražavalo i na ljudsku ishranu. Proizvodnja povrća je bila pre rata slabo razvijena, pa je bilo teško u toku rata orijentisati seljaka na proizvodnju povrća koje bi moglo da zameni u izvesnoj meri meso u ljudskoj ishrani. Isto tako, glavna količina masti u ishrani stanovništva je bila životinjskog porekla pa je zbog toga proizvodnja uljarica bila mala i nedovoljna da zameni životinjsku mast.

Slabo razvijena mreža cesta i železnica bila je u toku rata stalno izložena razaranju, a pošto se nije održavala ili se slabo i sporo popravljala, zub vremena je smanjivao njenu efikasnost tako da je veza između pojedinih delova Bosne i Hercegovine bila prekinuta. Okupator je nastojao da glavne saobraćajnice zadrži u svojim rukama i stoga se stalno vodila borba za njih. Veze između ZAVNOBiH-a i oblasnih odbora za istočnu Bosnu i Hercegovinu održavala se samo pomoću kurira. Ovakvo stanje saobraćaja otežalo je pre-

¹⁾ Zbornik dokumenata o radu ZAVNOBiH-a, izdanje Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, knj. I, str. 800.

²⁾ Op. cit., knj. I, str. 801—802.

bacivanje hrane i stoke iz jednog kraja u drugi, a to je moralo da se održi i na proizvodnji u 1944. i 1945. godini, jer je bilo vrlo teško prebaciti seme, zaprežnu stoku i druga sredstva za proizvodnju hrane iz krajeva gde ih je bilo kao, npr. u centralnoj Bosni, Posavini u krajeve gde se oskudevalo kao Hercegovina, istočna Bosna, neki delovi Bosanske krajine.

Ishrana NOV i POJ koja se nalazila u Bosni i Hercegovini vršila se neposredno na terenu gde se borila, i to putem dobrovoljnog davanja, dobrovoljnog otkupa, bilo u gotovom novcu, bilo putem priznanica koje su davali intendanti pojedinih jedinica ili putem rekvizicije. Takav način ishrane bio je efikasan, jer je omogućavao da se borci ishrane, ali je do krajnosti neravnomerno opterećavao pojedine krajeve. Dugo zadržavanje pojedinih krupnih jedinica, dugotrajne borbe u nekim krajevima predstavljali su teško opterećenje za narod i njegove izvore hrane. U uslovima partizanskog rata kakav je vođen u našoj zemlji, bilo je vrlo teško, gotovo nemoguće snabdevati vojsku iz jednog ili manjeg broja centara, jer ih je bilo teško čuvati od uništenja od strane neprijatelja i teško prebacivati sredstva za ishranu i opremu. Pa ipak su u toku rata vršena prebacivanja većih količina hrane iz jednog kraja u drugi u pratnji većih vojnih jedinica. Koliko je ishrana relativno velikog broja boraca bio težak problem za privredu Bosne i Hercegovine, vidi se po predlozima koje je Odeljenje za poljoprivredu i stočarstvo 27. XI 1944. uputilo Predsedništvu:

»1) da se poradi što pre na tom, kako bi se naša vojska na području Bosne i Hercegovine opskrbila mesom i mašću izvan područja ove zemlje;

2) da se što pre nabavi za 300.000 najpotrebnijih stanovnika Bosne i Hercegovine najmanje 12.000 tona konzerviranog mesa i sira uz 1.500 tona masti, ulja i masla za njihovu opskrbu za 200 dana.«³⁾

O realnosti ovih predloga teško je govoriti, ali oni ukazuju na tešku situaciju u ishrani stanovništva. Odeljenje za ishranu Oblasnog NOO za Hercegovinu u svom izveštaju od 6. januara 1945. godine ističe da u Hercegovini gladuje oko 40% stanovništva, a da će se do konca januara taj procenat povećati još za 10. Da situacija bude još teža, iz Hercegovine se snabdevalo hranom i stanovništvo Dalmacije (oko 30 vagona hrane u januaru 1945), a tako isto i neke dalmatinske jedinice u Posušju i Ljubuškom. Zbog opasnosti da ne uquine stoka zbog nestašice stočne hrane, Oblasni NOO je otkupio jedan deo stoke i osušio oko 90 vagona mesa.⁴⁾

U ovakvoj situaciji pojedini odbori su pribegavali prebacivanju jednog dela stanovništva i stoke u krajeve gde ima hrane. To je činio i Oblasni NOO za istočnu Bosnu sa jednim delom stanovništva iz Birča i Romanije šaljući ga u Mačvu. Ali se ta akcija morala obustaviti zbog pojave pegavca u Mačvi.⁵⁾

I pored ovako teške situacije, opet se dešavalo da je Bosna davala hranu hrvatskim jedinicama za vreme njihovih operacija na teritoriji okruga Cazin u decembru 1944. godine.⁶⁾

Situacija u ishrani, krajem 1944, bila je vrlo teška, a i izgledi za sledeću žetvu u 1945. godini nisu bili povoljni. Zbog suše 1943. godine urod žita bio je relativno slab tako da ni žitorodni krajevi nisu imali viškova. Česte kiše

³⁾ Op. cit., knj. I, str. 802.

⁴⁾ Op. cit., knj. II, str. 25—27.

⁵⁾ Op. cit., knj. II, str. 118.

⁶⁾ Op. cit., knj. I, str. 818.

u jesen ometale su jesenju setvu. Setva ozimih useva iznosila je svega 30% setve 1943. godine. Pošto je i proletna setva bila dosta slaba, količine hrane zatečene na zalihama u zimu 1944/45. bile su male i nedovoljne za ishranu do nove letine. Naročito je bila teška situacija u ishrani stoke, jer je za vreme zime oskudno hranjena, a za proleće nije bilo hrane kada stoka mora da radi teške poljske radove.

ZAVNOBiH je od početka svog rada najveću pažnju poklanjao poljoprivrednoj proizvodnji, pa je u 1944. dao direktivu odeljenjima da preuzmu sve što se može u datoj situaciji učiniti da setva 1945. godine bude što bolja. Odeljenja za poljoprivredu i za ekonomsku obnovu održala su konferenciju u decembru 1944. god., koja pokazuje kakve mere su preduzimate za setvu 1945. Odlučeno je da se provede široka akcija putem narodnih odbora i štampe da se propagira duboko oranje u toku zime gdegod to bude moguće, imajući u vidu sve prednosti koje ovakva agrotehnika daje proizvodnji žita, a koja je u Bosni i Hercegovini bila nepoznata. Zatim da se pri oranju upotrebe traktori koliko ih ima na oslobođenoj teritoriji, a gorivo da se nabavi iz Dalmacije. Pošto će se oranje u najvećoj meri obaviti stočnim zapregama, pozvani su odbori da čuvaju stočnu hranu za zaprežnu stoku u proleće. Isto tako, preporučeno je vojsci, koja je imala veliki broj zaprežne stoke da za vreme zime štedi stočnu hranu kako bi je u proleće bilo dovoljno. Pošto se na taj način nije moglo obezbediti dovoljno hrane, zatraženo je od Nacionalnog komiteta zob za 15 dana oranja (količina nije navedena). Velike nade polagane su u pomoć koju bi pružio Nacionalni komitet u traktorima i zaprežnoj stoci, stočnoj hrani, gorivu i sredstvima za dezinfekciju jarih žita. Konferencija je ne samo skretala pažnju na teškoće sa kojima se neizbežno morala susresti narodna vlast u proleće nego je išla za tim da aktivnost svih faktora zainteresovanih za setvu usmeri na podizanje produktivnosti (prinosa po hektaru) koja je tradicionalno bila niska, a urodice, korov i druge štetočine je još više smanjivale.⁷⁾

Među ostalim, skrenuta je pažnja na proizvodnju uljarica koje bi mogle da budu sirovina za proizvodnju ulja. Seme za neke, kao što su soja i sunco-kret trebalo je tražiti od NKOJ. Pozvani su odbori da obrate što više pažnje proizvodnji povrća. Seme za ovu proizvodnju koja je pre rata bila slabo razvijena trebalo je nabaviti u Dalmaciji.

Zbog opasnosti da se za vreme zime potroši sva količina žita, odbori su upozoreni da za setvu odmah odvoje potrebne količine žita, naročito ječma koji ranije dozreva i može da bude sredstvo za ishranu stanovništva dok ne sazre pšenica. U krajevima koji su slabije pošumljeni preporučeno je da se seje raž, čija slama može da se upotrebi za pokrivanje krovova kuća koje treba izgraditi umesto popaljenih.

Pošto se proizvodnja mesa ne može uzgojom stoke brzo povećati, preporučeno je odborima da nastoje da se razvije proizvodnja mesa od kunića, svinja i peradi čiji je uzgoj relativno lak i za koje se može naći dovoljno hrane u svakom kraju. Od odbora je traženo da suzbiju tamanjenje ribe eksplozivom, što je činjeno u toku rata, te nanosilo veliku štetu ribarstvu, i da se za uzgoj ribe koriste sve vodene površine kojih u Bosni i Hercegovini ima dosta. Uvođenje bezmesnih dana bila je mera štednje koju je zavelo Predsedništvo ZAVNOBiH-a da bi se smanjilo klanje stoke. Određena su 4 dana,

⁷⁾ Op. cit., knj. I, str. 908—915.

i to ponedjeljak, utorak, sreda i četvrtak. Otpatke pri klanju koji su svuda bacani i propadali, sada je trebalo prikupljati u cilju korištenja za preradu u tutkal, sapun, a iznutrice za ishranu ljudi i stoke. Ovde treba spomenuti još jednu korisnu meru, a to je zabrana klanja priplodne stoke.

Teškoće u snabdevanju pušača duvanom i cigaretama za vreme rata dovele su do masovnog sađenja duvana u Bosni u krajevima gde se nije nikada sadio, a gde ni zemljište nije podesno za ovu kulturu. Konferencija je zauzela pravilno stanovište da za ovu kulturu nema uslova u Bosni i da treba pažljivo skrenuti pažnju seljacima da im je rentabilnije da proizvode žito i druge kulture koje odgovaraju pedološkim i klimatskih uslovima. U isto vreme konferencija se pozabavila pitanjem i drugim industrijskih biljaka imajući u vidu da će industriji biti potrebne u 1945. godini kada zemlja bude oslobođena. Teškoće su bile u prvom redu u pogledu semena, a i u pogledu tehnologije koju bosanski seljak nije poznao. Zato se preporučivalo odborima da razviju proizvodnju lana i konoplje koje se tradicionalno proizvode u Bosni i Hercegovini.⁸⁾

Konferencija je predvidela gotovo sve što je potrebno za proletnu setvu u situaciji kakva je bila tada, a i odbori su samoinicijativno preduzeli sve što je u njihovoj moći bilo da se zaseju što veće površine. Ali ni teškoće nisu bile male, jer su borbe trajale gotovo u toku celog perioda setve, a time su nastale i nove štete u poljoprivredi. U krajevima gde su vođene borbe, pomažući svojoj vojsci, narod nije imao vremena ni zaprega za setvu i setva je zakasnila. Dosta obradive zemlje je ostalo nezasejano.

Gledajući iz današnje perspektive akciju ZAVNOBiH-a u pogledu setve 1943. i 1944. godine, opaža se značajna razlika. Za setvu u prvoj godini svog postojanja Predsedništvo nije moglo ništa više da učini nego da svim odborima pošalje uputstvo da se zaseju po mogućnosti sve površine koje dolaze u obzir, skrećući im pažnju naročito na napuštena imanja. Za setvu 1944-45. ono je imalo izvestan broj stručnjaka koji su ne samo na konferenciji izneli svoja mišljenja nego su i na terenu radili da se setva što bolje obavi. Diskusija i zaključci konferencije, kao i izveštaji Oblasnih odbora pokazuju koliko je bila teška situacija. Oblasni NOO za istočnu Bosnu predviđao je, čak, da će se zbog nestašice u zaprežnoj stoci »u nekim krajevima pristupiti obradi putem prekopavanja budacima, ašovima, motikama itd.« a to se već radilo u nekim selima u Bos. krajini. U žitorodnim krajevima, kao, npr., u Semberiji, pored najbolje volje odbori nisu mogli svu napuštenu zemlju da obrade. U Semberiji je bilo velikih kompleksa privatnog zemljišta i oko 35.000 dunuma državnog, za čiju obradu odbor nije imao ni ljudi ni materijalnih mogućnosti. U čitavoj oblasti bilo je svega 10 ispravnih traktora, a u vlaseničkom okrugu u novembru 1944. bilo je 14 konja. Zato je pribegao davanju jednog dela državne zemlje u zakup seljacima.⁹⁾ Tako su radili i drugi odbori.

Pred ZAVNOBiH se krajem 1944. godine sa svom ozbiljnošću postavilo pitanje ishrane stanovništva u gradovima i ostalim okupiranim naseljima, odakle su dolazili izveštaji o nestašici hrane. Predsedništvo je 5. januara 1945. godine donelo odluku da se otkupom žita stvore izvesne rezerve koje bi bile transportovane posle oslobođenja u Sarajevo, Zenicu, Mostar i druge gradove. Nisu to bile velike količine, jer ih tada nije ni moglo biti, s obzirom na veliki broj boraca i neboračkog stanovništva koje nije imalo hrane, a

⁸⁾ Op. cit., knj. I, str. 908—915.

⁹⁾ Op. cit., knj. I, str. 771 i knj. II, str. 117.

osim toga moralo se obezbediti i seme za setvu. Ali to su za ono vreme i sredstva kojima je raspolagao ZAVNOBiH bile velike količine. Sve je zavisilo od sredstava kojima je raspolagalo Finansijsko odeljenje, a ta nisu bila velika i iznosila su ukupno oko 160 miliona kuna. Jasno je da se sva ta novčana rezerva nije mogla upotrebiti za otkup žita. Utoliko pre što je ZAVNOBiH još bio u početku svoje akcije stvaranja prihoda. U sačuvanim dokumentima zabeležen je izdatak od 10 miliona kuna za kupovinu semena u martu 1945. godine i 27,3 mil. kuna Odeljenju za ishranu za kupljenu ljudsku i stočnu hranu u cilju stvaranja rezervi. Stvarni izdaci bili su veći. Prikupljene količine hrane, kao i pomoć NKOJ u hrani omogućili su da Povereništvo za ishranu obavesti 6. aprila 1945. Okružni NOO Travnik da će ono snabdevati sve železničare i članove njihovih porodica svim namirnicama isto tako i radnike šumskih manipulacija, ali ne i članove njihovih porodica. Priticanje pomoći saveznika olakšalo je ishranu naroda u Hercegovini i Bos. krajini. Pomoć NKOJ za istočnu Bosnu stigla je tek u aprilu 1945.

Ocenjujući aktivnost ZAVNOBiH-a u pogledu proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, mora se istaknuti da je ona odraz ne samo velike brige i pravilnog shvatanja važnosti ove privredne oblasti nego i da je bila stalna od početka njegovog rada. Moglo bi se reći zadatak broj 1 koji je u 1944. i 1945. godini izveden sa najvećim mogućim uspehom. Nije propušten nijedan način da se angažuju sve snage naroda, pa se išlo i na uvođenje nečeg novog, kao što je osnivanje omladinskih vrtova koji bi se bavili proizvodnjom povrća i sadnjom voćaka. Njihov je cilj bio da se poveća potrošnja povrća i voća, što bi zamenilo donekle meso, a u isto vreme dalo narodu zdravu vitaminoznu hranu. U svojoj aktivnosti ZAVNOBiH je dobio podršku najširih masa, naročito omladine čije su brigade odigrale vidnu ulogu u obradi zemlje, sakupljanju letine i postale omladini čitave zemlje primer patriotizma, hrabrosti i drugarstva. Samo blagodareći ovoj aktivnosti ZAVNOBiH-a, prebrođena je prva, najteža godina posle oslobođenja bez većih teškoća.

II Zaštita narodne imovine i obnova zemlje

Velika razaranja i pljačke od strane okupatora, te uništavanja narodne imovine, istorijskih i kulturnih spomenika kao posledice ratnih operacija navelo su ZAVNOBiH da preduzme sve što može u datoj situaciji da bi zaštitio narodnu imovinu. Već smo napred naveli koliku je važnost pridavao zaštiti stoke, naročito rasplodne. Uporedo sa tom akcijom, ZAVNOBiH je davao uputstva odborima i tražio izveštaje o zaštiti voćarstva kome je pretila opasnost od štitaste uši i drugih štetočina, kao što su jabučni crv, divlji zečevi itd. U uputstvima se preporučuju hemijska sredstva za uništavanje štetočina, a ukoliko se ne mogu nabaviti, onda da se primeni tradicionalno sredstvo: krečenje stabala. Dozvoljeno je neograničeno ubijanje divljih zečeva koji su se za vreme rata razmnožili i pričinjavali velike štete voćarstvu.

Posebno veliku pažnju ZAVNOBiH je posvetio zaštiti šuma koje su za vreme rata uništavali ljudi i paraziti i koji su se za vreme rata neometano množili. Šumu su sekli svi bez ikakve kontrole ne vodeći računa o propisima koji su dozvoljavali da se iskorištava samo godišnji prirast.

Čim je formirano Odeljenje za šumarstvo, pored prikupljanja podataka o stanju šumarske službe, težilo se za tim da se šume stave pod kontrolu narodne vlasti i da se reguliše eksploatacija na principu trajnog gospoda-

renja. Zato je dato uputstvo odborima da svaki sreski narodni odbor ima stručnog referenta, po mogućnosti šumarskog inženjera. Pošto je u toku rata organizacija čuvanja šuma bila razbijena, trebalo je obnoviti prikupljanjem bivših lugara i postavljanjem novih iz redova šumskih radnika privrženih NOB, tako da se popune svi lugarski rejoni koji su postojali pre rata. Trebalo je da oblasni odbori putem kursova osposobe nove čuvare šuma. U oktobru 1944. god. već je radio kurs pri Oblasnom NOO za Bos. krajinu. Oblasnom odboru za istočnu Bosnu skrenuta je pažnja da preduzme mere da se sačuva inventar direkcije u Tuzli (privredni planovi, karte, instrumenti i arhiva), a tako isto inventar šumskih uprava. Zabranjena je samovoljna seča i seču su određivali lugari na osnovu odobrenja koje treba da izdaju šumske uprave.¹⁰⁾

U uputstvu je pravilno istaknuta uloga šumarstva kao privredne grane u obnovi zemlje. Da bi tu ulogu moglo šumarstvo uspešno da obavi, pozvani su odbori da ustanove stanje u kome se nalaze šume i šumarska služba, stanje gotovih zaliha šumskih proizvoda i stanje šumske industrije, pilana, transportnih instalacija i puteva. Uporedo sa obnavljanjem organizacije šumarske službe, data je direktiva da se stvaraju što veće rezerve svih glavnih šumskih proizvoda i u tom cilju trebalo je uspostaviti šumske režijske manipulacije, početi sa izvozom postojećih rezervi na izvozne puteve ili, ako je to moguće, na pilane. Popraviti sve pilane, kako državne, tako i privatne, i organizovati rad u njima da bi se stvorile što veće rezerve pilanskih proizvoda. Rad privatnih pilana kontrolisati. U državnim pilanama i pilanama narodnih neprijatelja, kao i onima gde nema vlasnika postaviti upravnika. Predviđeno je i podizanje novih manjeg kapaciteta da bi se olakšao rad oko obnove naselja.

U daljem radu Odeljenje je predložilo Predsedništvu niz mera kojima je bio cilj usavršavanje organizacije šumarstva, razgraničenje kompetencija, stvaranje režijskog fonda, a predloženo je i uvođenje šumskih taksa i prodaja drveta i da prihodi od prodaje i taksa uđu u taj fond kojim bi raspolagalo Predsedništvo. Za potrebe vojske i ustanova i dalje bi se drvo davalo besplatno. Ovo odeljenje se istaklo mnogim akcijama za uvođenje reda u šumskoj privredi. Među ostalim, ono je donelo odluku da se izradi katastar pilana koji bi se stalno dopunjavao i omogućio planski razvoj drvne industrije. Pokrenulo je akciju za suzbijanje potkornjaka. Da bi se unapredila zanatska proizvodnja i povećala masa roba na tržištu, Odeljenje je predložilo Predsedništvu da se zanatlijama koje prerađuju drvo ono može prodati bez licitacije.¹¹⁾ Iako se svi predlozi nisu mogli provesti u život, ipak nisu izgubili od svoje vrednosti. Pokrenuta su mnoga pitanja koja su rešena kasnije u 1945. godini, kada su stvoreni uslovi za prelaz na tržišnu privredu.

ZAVNOBiH se mnogo bavio zaštitom i drugih delova privrede, kao i zaštitom istorijskih i kulturnih spomenika. Odeljenja su prema svojoj nadležnosti predlagala mere za sprečavanje uništavanja industrijskih objekata, razvlačenja opreme, alata, inventara. Referenti ZAVNOBiH-a obišli su sva preduzeća na oslobođenoj teritoriji i nisu se ograničavali samo na podnošenje izveštaja nego su odmah na licu mesta donosili odluke i pomagali odborima u pogledu organizacije zaštite narodne imovine. Blagodareći ovakvoj aktivno-

¹⁰⁾ Op. cit., knj. I, str. 882—886.

¹¹⁾ Op. cit., knj. II, str. 107—110, knj. II, str. 51—57, knj. II, str. 68, str. 83—88.

sti, bilo je moguće da niz preduzeća počne da radi još u toku rata i da se olakša rad na obnovi privrede.

Tako su proradili neki pogoni fabrike karbida u Jajcu. Za 40 dana rada, krajem 1944, ona je proizvela 800.000 kg karbida. Njena pilana radila je bez prekida rezanu građu za potrebe vojske, ustanova za obnovu popaljenih kuća. U njenim pogonima proizvedeni su lekovi i razna dezinfekciona sredstva za vojsku, stoku i stanovništvo. Proširena je levaonica koja je izlila znatan broj delova za oštećene mašine u raznim preduzećima centralne Bosne i Bosanske krajine. Izgrađena je električna pekara kapaciteta 8.000 kg dnevno. U njenim uređajima za parenje i kupanje dezinfikovano je velika masa odeće, rublja i okupano preko 30.000 ljudi. U električnim pećima proizvedeno je 1.000 kg gipsa dnevno za potrebe građevinarstva i medicinske potrebe.

Čim su oslobođeni pojedini gradovi ili industrijski centri, stručnjaci ZAVNOBiH-a su išli u ta mesta i pomagali oko zaštite industrijskih i drugih objekata, izdavali upute kako da se što brže ta preduzeća osposobe za rad. U izveštaju Povereništva za industriju i trgovinu od 20. IV 1945. god. se kaže:

... »Radi teških veza često preko neprijateljske teritorije bez obzira na teške i neprohodne puteve osobito zimi morali su se naši stručnjaci probijati do Teslića, Travnika, Istočne Bosne, Kreševa, Prijedora, Ljubije i Hercegovine itd., da izvršavaju svoje zadatke i pruže stručnu pomoć preduzećima, odnesu novčane pomoći za zaposleno osoblje i nabavu materijala.«¹²⁾

ZAVNOBiH se nije ograničavao samo na obnovu postojećih objekata koji su bili u toku rata oštećeni. U mnogim slučajevima, ako je to bilo moguće, i ako je postojala potreba za proizvodima, kapacitet se povećavao. U vezi s tim u navedenom izveštaju se kaže:

»U prvom redu radilo se na sačuvanju stanja postrojenja i materijala kojeg smo zatekli na preduzećima da se može s time dalje raditi. Male pilanice i radionice koliko ih je bilo odmah smo proširivali i osposobljavali za veći kapacitet, dovitljivošću morali smo svakoj neprilici stati na put. Ako je bilo ljudi a malo strojeva pristupilo se je odmah radu na dvije i tri smjene. Potrebni materijal se razmještao ljudima i karavanima s jednog kraja zemlje na drugi samo da se podmire naša preduzeća. Kod tog rada osjetila se je povezanost u organizaciji i saradnji Odjeljenja pri Predsjedništvu ZAVNO-BiH-a sa oblasnim, okružnim i sreskim N.O.O. pomognuti raznim brigadama, organizacijama SKOJA i na brzu ruku organizovanim radnim grupama po selima i ostalim mjestima.«¹³⁾

Pojedini objekti bili su veoma oštećeni. Tako, npr., u rudniku Ljubija jedan od najvažnijih pogona — električna centrala — bila je potpuno uništena, kako se kaže u izveštaju referenta ZAVNOBiH-a. Ali je referent ipak našao rešenje da rudnik ima po noći svetlo i da se danju mogu staviti u pogon manje mašine. On je odredio »da se postavi jedna turbina na vodu koja bi pogonila generator, koji se nalazi u Palanci. Određeno je, da se taj generator kao i električni tokarski stroj premjesti u Ljubiju i stavi u pogon.«¹⁴⁾

Isto tako, referent je našao načina da osposobi jedan gater od 850 mm čiji delovi su bili odneseni u Palanku i Halilovce. Naredio je da se delovi vrate i montiraju, a da se za pogon gatera dopremi lokomobil iz Kozarca.

¹²⁾ Op. cit., knj. II, str. 350.

¹³⁾ Op. cit., knj. II, str. 330.

¹⁴⁾ Op. cit., knj. I, str. 392.

U Livnu i Glamoču pilane i druga preduzeća, kao električna centrala i fabrika cementa, bili su veoma oštećeni, izuzev pilane u Stražnju kod Šujice. Pa ipak je snalažljivost referenta i ljudi okupljenih oko Okružnog odbora učinila mnogo da se neka od ovih preduzeća pokrenu. Među ostalim osposobljena je jedna mehanička radiona, koja je pre rata bila mala, u okviru garaže, a koja je opremljena alatom prikupljenim iz Splita (nešto kao poklon nešto u zamenu za hranu) i stručnim kadrom mogla da izrađuje delove za oštećene mašine preduzeća u Livnu i Glamoču.

Borbe koje su se vodile u toku decembra 1944. godine primorale su ZAVNOBiH da naredi evakuaciju fabrika duvana u Travniku i šibica u Docu. Evakuacija je izvršena potpuno u redu, mašine su sačuvane i posle opet vraćene na svoja mesta gde su nastavile da rade posle povlačenja neprijatelja.

Primer Zeničke železare je takođe jedna manifestacija raspoloženja radnih ljudi da se proizvodnja svuda obnovi što pre. Oštećenja koja je neprijatelj izvršio pri povlačenju bila su u roku od 5 dana popravljena i Železara je mogla da radi. Zbog porušenih mostova morala je da radi smanjenim kapacitetom, jer nije mogla da dobije ugallj iz Kaknja i železnu rudu iz Vareša.

Istim elanom rađeno je i na obnovi saobraćaja. Naročita pažnja je posvećena železnicama, jer je svaki čovek bio svestan velike važnosti koju one imaju za celokupnu privredu i život uopšte u zemlji. Tu je Odeljenje za šumarstvo odigralo vidnu ulogu organizujući seču šume i izradu železničkih pragova i druge građe potrebne ne samo za železnice nego i za mostove na cestama. U izveštaju Predsedništvu Odeljenje za šumarstvo i rudarstvo iznosi obiman plan rada:

»Na području srezova Fojnica, Travnik, Jajce i Bugojno možemo organizovati radove na produkciji 30 do 50.000 kom. želj. pragova i 5 do 10.000 kom. tel. stubova. Ovi radovi bi bili kombinirani sa izradom pilanskih trupaca, rudnog i ogrjevnog drveta.«¹⁵⁾

Međutim, potreba za pragovima bila je daleko veća, pa je Odeljenje na zahtev Povereništva za šumarstvo Nacionalnog komiteta tražilo 25. II 1945. god. od Sreskog NOO Teslić da organizuje izradu 100.000 komada železničkih pragova još u toku zime. Izradu pragova finansirao je Nacionalni komitet.¹⁶⁾ I drugi odbori organizovali su izradu pragova i druge građe u toku zime. Ovako široko organizovan rad na izradi šumskih proizvoda omogućio je popravak železničkih pruga odmah nakon oslobođenja u pojedinim delovima BiH. Zbog toga je ZAVNOBiH na konferenciji u Drvaru 7. III 1945. god. mogao da preuzme na sebe obavezu da obezbedi pragove i svu ostalu drvenu građu potrebnu za popravak pruga Knin—Drvar i Prijedor—Drvar. Pre toga je već bila osposobljena za saobraćaj pruga koja povezuje veći deo Bos. krajine. Ipak najveći radovi obavljani su posle oslobođenja kako na železnicama tako i na drumovima.

Problemi obnove bili su stalno predmet diskusija raznih sastanaka Predsedništva ZAVNOBiH-a. Donete su odluke da se Oblasnom NOO za istočnu Bosnu pošalje 50 miliona kuna, da se za obnovu fabrike u Tesliću da 10 miliona kuna, da se obnovi rad preduzeća u Drvaru za što je finansijsko odeljenje trebalo da predvidi potrebna sredstva itd.

¹⁵⁾ Op. cit., knj. II, str. 46.

¹⁶⁾ Op. cit., knj. II, str. 167.

U isto vreme radilo se na obnovi i, koliko je to bilo moguće, na osnivanju novih preduzeća. Tako je u Jajcu formirana radionica za izradu ćebadi gde je izrađeno u toku zime 1944/45. 500 komada, u Turbetu je otvorena mehanička radionica.

Organizacija rada u uslovima kakvi su vladali 1944. i 1945. godine nije bila laka ne samo zbog borbi koje su se vodile, stalne opasnosti od bombardovanja nego i zbog teškoća oko radne snage i zaprežne stoke. Seljaci su mogli sami da se brinu za svoju ishranu, jer su proizvođači hrane i imali su izvesne rezerve, radnici industrijskih preduzeća nisu imali nikakvih rezervi i ZAVNOBiH je morao da se brine o njihovoj ishrani, smeštaju, ako su radili van mesta stanovanja, što nije bio redak slučaj. Nedostatak radne snage i stoke za izvlačenje trupaca iz šume ugrožavao je program seče šume i izrade železničkih pragova, tesane i rezane građe. Vrlo često su pilane bile osposobljene za rad, ali nisu imale oblovine. Isto tako, mnoga preduzeća nisu mogla da proizvode, jer su nedostajali ugalj, mazivo, hemikalije itd. Kožara u Bugojnu je morala da proizvodi samo jednu vrstu kože, i to sredstvima za štavljenje koja su se mogla proizvesti u Jajcu, a koja su sporije delovala nego tanin koga nije bilo. Ona je morala da konzervira 23.000 komada koža i da sačeka da dobije potrebna hemijska sredstva.

Neka preduzeća mogla su da proizvode velike količine svojih proizvoda kao, npr., Solana u Tuzli, koja je imala rezervu od 182 vagona soli u martu mesecu 1945. godine. Oblasni NOO za istočnu Bosnu tražio je 8. III 1945. god. depešom odobrenje da Nacionalnom komitetu isporuči 60 vagona. Dnevna proizvodnja iznosila je tada 7—8 vagona. ZAVNOBiH je odobrio isporuku. Gotovo sva preduzeća radila su smanjenim kapacitetom, pa i ona koja su imala materijalne mogućnosti, jer je nedostajala kvalifikovana radna snaga. Nijedna današnja republika nije u toku rata izgubila toliko kvalifikovane radne snage, kao što je to bio slučaj sa BiH. Kvalifikovani radnici Srbi i Jevreji, ukoliko nisu postali žrtve fašističkog terora, izbegli su iz BiH i teško su se vraćali, čak i posle oslobođenja. Radnici Hrvati i Muslimani bili su dobrim delom mobilisani u kvislinške formacije ili odvedeni u Nemačku na rad. Nedostatak kvalifikovane radne snage osećao se dugo vremena u BiH. Ubrzani razvoj industrije, saobraćaja, rudarstva i drugih oblasti privrede u kasnijim godinama samo je još više zaoštrio taj problem i ima svoj koren u šteti koju je rat naneo privredi BiH.

ZAVNOBiH je uočio taj problem i Odeljenje za ekonomsku obnovu je u januaru 1945. god. podnelo predlog o organizaciji nastave za izgradnju stručnih radnika putem specijalnih kurseva koji bi se držali u fabrikama u trajanju od najduže 6 meseci. Isto tako, predlagalo se da se izvrši reforma obuke šegrta po uzoru na obuku u Sov. Savezu. Predlog je predviđao osnivanje zavoda za izbor zvanja u svim većim gradovima.¹⁷⁾

Rudarstvo je bilo bolje sreće, jer je u toku rata pretrpelo manje štete nego industrija, izuzev rudnika Ljubije i Kreke. Ljubija je već u septembru 1944. g. bila u stanju da proizvodi oko 300 tona rudače dnevno i imala je na lageru 26.000 tona limonita i oko 210.000 tona siderita. Kreka je u oktobru 1944. god. davala 2—3 vagona uglja, a u proleće 1945. već 25—30 vagona.¹⁸⁾

Najmanje štete pretrpeli su rudnici uglja u dolini Bosne. Dok nisu bili oslobođeni, narodna vlast je uzela u svoje ruke i organizovala rad u rudni-

¹⁷⁾ Op. cit., knj. II, str. 93—95.

¹⁸⁾ Op. cit., knj. I, str. 392.

cima Vesela, Gračanica, Bila, Palančište, Livno i dr. Sve su to bili mali rudnici sa primitivnim načinom rada koji su mogli da zadovolje najnužnije potrebe vojske, ustanova, preduzeća, železnica, a moglo se nešto prodati i stanovništvu. Čim je uspostavljen železnički saobraćaj, veliki rudnici su svojom proizvodnjom mogli da zadovolje potrebe za ugljen, ovi mali rudnici su u većini slučajeva bili napušteni. Njihovi troškovi proizvodnje bili su suviše visoki. Ali su se i veliki rudnici borili sa raznim teškoćama i produktivnost rada u njima bila je niska.

»Glavne teškoće u proizvodnji jesu pomanjkanje tehničkog materijala, pomanjkanje hrane i nedovoljni broj kvalifikovanih radnika koji se broj još više smanjio usljed nedavne mobilizacije. Ipak čim se uspostavi željeznički saobraćaj biće ove teškoće znatno smanjene pa će proizvodnja naglo porasti. Ukupna proizvodnja ugljena iznosi sada u Bosni i Hercegovini oko 1.300 tona dnevno, ali se iz dana u dan povećava«, kaže se u izveštaju Povereništva za rudarstvo od 23. aprila 1945. g. Proizvodnja uglja u BiH pre rata iznosila je 700 vagona dnevno.¹⁹⁾

»Za definitivnu obnovu rudnika, kaže se u navedenom izveštaju, potrebno je riješiti pitanje nabavke većih količina tehničkog materijala i strojeva, pitanje ishrane radnika, pitanje odjeće i obuće, podizanja elana u radu, pitanje stručnih kadrova i dovoljnog broja radnika te procjene štete koje je počinio ili prouzrokovao okupator i njegovi pomagači.«²⁰⁾

Teškoće obnove koje se navode u izveštaju Povereništva za rudarstvo istovetne su za sve privredne grane BiH. Njih je rešavala posle oslobođenja vlada koja je bila izabrana na III zasedanju ZAVNOBiH-a. Mi smo naveli najteže probleme u privredi, ali ne sve, jer o prelazu sa ratne na mirnodopsku privredu govorićemo kasnije, a tako isto ništa nismo rekli o problemima obnove naselja. Reč je o izgradnji nekoliko stotina hiljada kuća za stanovanje ljudi čiji su stanovi bili uništeni u toku rata i o ponovnom naseljavanju velikog broja ljudi koji su morali zbog terora okupatora, ustaša i četnika da napuste ne samo kuće i sela nego i BiH. ZAVNOBiH nije mogao da reši sve te probleme, jer je izborom nove vlade u aprilu 1945. godine njegova funkcija prestala, ali je učinio mnogo na njihovom rešavanju. U toku rata ZAVNOBiH je davao pomoć i za obnovu kuća, a ne samo bajti koje su bile privremeni smeštaj. Pomoć je bila u materijalu: drvu, ekserima, crepu i drugom građevinskom materijalu, a i u novcu. Odeljenje za obnovu prikupilo je mnogo podataka o potrebama u materijalu i pokućstvu putem oblasnih odbora. U izveštaju Oblasnog NOO za istočnu Bosnu (mart 1945. g.) navode se 205.830 domaćinstava koja su ostala ne samo bez stanova nego i bez pokućstva, odeće i obuće. To znači da je samo u istočnoj Bosni preko 1.100.000 ljudi bilo bez osnovnih sredstava za život. Pomoć je primalo 50.876 domaćinstava.²¹⁾ Reč je o ogromnim količinama posuđa, pribora za jelo, peći itd. kojih tada nije bilo u celoj BiH. Posle oslobođenja pojedinih gradova, ZAVNOBiH je uputio postradalom stanovništvu sela i gradova masu kućnih stvari, koje su zatečene u trgovačkim radnjama. Ali, najveća pomoć je bila u građevnom materijalu koji je proizveden na oslobođenom teritoriju u pilanama, ciglanama itd. Sva ili gotovo sva preduzeća na oslobođenoj teritoriji radila su mnoge

¹⁹⁾ Op. cit., knj. II, str. 340.

²⁰⁾ Op. cit., knj. II, str. 340.

²¹⁾ Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo — Fond ZAVNOBiH-a. Odeljenje za ishranu br. 196/45, od 23. III 1945.

predmete za domaćinstva besplatno sve dok u aprilu 1945. god. nije počelo postepeno napuštanje ratne privrede.

Što se tiče obnove trgovine koja je isto tako kao i celokupna privreda stradala i na oslobođenom teritoriju gotovo potpuno iščezla, ona je zavisila od obnove proizvodnih preduzeća i saobraćaja. Njena obnova je zamišljena nešto drukčije nego obnova proizvodnje, jer je ZAVNOBiH doneo odluku o formiranju Državnog nabavno-prodajnog ureda i u isto vreme vršio konsultacije o zadrugarstvu i prikupljao podatke o stanju zadruga. Obnova trgovine je nemoguća bez novčanog prometa, a on je bio za vreme rata gotovo sasvim zamro na oslobođenom teritoriju.

III Ratna privreda — problemi finansiranja

Ni u jednom kraju naše zemlje nije ratna privreda dobila tako izrazito naturalni karakter kao u BiH. Uživajući pomoć naroda, vojsci nije bio ni potreban novac. Poslednje rezerve hrane narod je delio sa svojim borcima, nosio hranu na položaje, brinuo se, njegovao i čuvao ranjenike itd. Takav odnos zadržao se i onda kada su partizanski odredi prerasli u brigade, divizije i korpuse, kada je za izdržavanje velike armije trebalo mnogo raznih proizvoda. Dobrovoljni prilozi bili su dugo vremena glavni oblik snabdevanja. Dobrovoljni otkup i rekvizicija nisu zahtevali novac. Vojska je davala potvrde za uzetu hranu i druge proizvode. Nikakvih posrednika nije bilo i svaka jedinica snabdevala se direktno. Vojska je imala svoje radionice koje su radile ne samo za njene potrebe nego i potrebe naroda, i to besplatno. Radnici u tim radionicama tretirani su kao borci, tj. dobivali su stan, hranu, odeću, obuću, duvan od intendanture svoje jedinice. Novine su čitane u čitalačkim grupama. Isto tako u grupama ljudi su slušali radio. Vojna sanitetska služba brinula se za zdravlje svih ljudi na oslobođenom teritoriju ne samo boraca. Partizanska burad nisu bila korišćena samo za čistoću vojnih lica nego i seljaka.

Porodice bez hrane bile su na snabdevanju nadležnog opštinskog odbora koji se brinuo da otkupom pribavi sredstva, a ako ih nije bilo u njegovom kraju, on ih je tražio od sreskog, a ovaj od okružnog ili oblasnog NOO. U krajnjem slučaju odbori su preseljavali ljude iz jednog kraja u drugi, da bi se prehranili, ali ni u novom obitavalištu nije bio potreban novac, jer se hrana dobivala besplatno. U takvim uslovima života niko nije ni tražio više. Potrebe ljudi bile su proste i jednostavne, svodile su se na održanje života, da bi se mogla voditi borba i osloboditi zemlja. Perspektiva života u slobodi davala je ljudima ogromnu energiju i izdržljivost. Partizanska železnica vozila je ne samo borce, oružje, materijal za vojne radione nego i svakog čoveka koji je imao potrebu ili prosto hteo da se odveze u Mlinište, Jajce, Drvar ili na koje mesto na pruži. Dovoljno je bilo da pokaže propusnicu mesne komande.

Na taj način borci i narod na oslobođenom teritoriju su mogli da zadovolje sve svoje osnovne životne potrebe bez upotrebe novca. O razmeni između sela i grada moglo se vrlo teško govoriti. Seljak nije plaćao porez. Okupatorski činovnici nisu smeli ni da se pojave na selu da ga nateraju da plaća. Narodna vlast još nije bila počela sa naplatom poreza. So, šibice, petrolej tradicionalni proizvodi koje je kupovao bosansko-hercegovački seljak postali su predmet trampe, ukoliko ih je bilo. Šećer, kava i drugi artikli masovne po-

trošnje i pre rata trošili su se na selu u relativno malim količinama. Sada ih nije bilo ni u gradovima. Tekstila i cipela nije bilo. Porast cena u gradovima pod okupacijom još više je uticao na to da seljak izgubi poverenje u novac, i kada ga je mogao dobiti, on ga je izbegavao i za svoje proizvode tražio industrijske. Tako se sve više širila prirodna privreda, namesto robno-novčane.

Novac se javljao kada je bilo potrebno u gradovima kupiti papir i drugi materijal za štampanje novina, razne artikle za škole, bolnice i druge ustanove. Pojedine vojne jedinice pribavljale su novac putem rekvizicije iz kasa državnih ustanova i preduzeća u oslobođenim gradovima. Kad je ZAVNOBiH počeo sa radom, nije imao novčanih sredstava. Finansijsko odeljenje počelo se je formirati krajem avgusta 1944. god. i ukupna suma novca u kasi bila je:²²⁾

Kuna	Dinara	Dolara	Lira
11,514.700	149.000	20.001	18.000

U prvo vreme novac nije ni bio potreban. ZAVNOBiH je zadržao i morao da zadrži sve oblike prirodne privrede koji su se izgradili u toku ustanka. On nije mogao, a nije bilo ni potrebno, da uvede neki svoj novac. Zaključak II zasedanja da se raspiše zajam od 500 miliona kuna nije bio uopšte ostvaren. Glavni razlog je bio u tome što oslobođeni teritorij nije imao novca da upiše u sumu. U martu 1945. kada je uže Predsedništvo razmatralo to pitanje, konstatovalo je da je ta suma mala i nedovoljna za narasle potrebe. Oblasni NOO za istočnu Bosnu u 1944. god. je bio raspisao zajam od 300 mil. kuna i naplatio oko 30 mil., ali je po odluci Predsedništva ZAVNOBiH-a obustavio dalju akciju upisa. Bez obzira na odluku Predsedništva, ni taj zajam ne bi mnogo doprineo rešavanju teških problema čak i da je u potpunosti ostvaren. Stoga se prirodna privreda i uhodani način snabdevanja vojske i ustanova putem dobrovoljnog otkupa morao zadržati, on je bio jedini siguran put da se rat vodi do kraja, do pobeđe. Izdržavanje aparata ZAVNOBiH-a i narodnih odbora vršeni su na isti način kao i vojske. Svi radnici u aparatu zajedno sa članovima Predsedništva tretirani su kao borci i od intendanture dobivali hranu i druge potrepštine. Tek krajem 1944. god. po odluci Predsedništva ZAVNOBiH-a počelo je Finansijsko odeljenje da daje novčane pomoći u iznosu od 2.000 do 7.000 kuna. To nije bila plata nego džeparac službenicima dok je sedište ZAVNOBiH-a bilo u Jajcu.

Oslobođenje Jajca i još nekih gradova u drugoj polovini 1944. godine, kada su pod upravu ZAVNOBiH-a i narodnooslobodilačkih odbora došle velike fabrike, pilane, radionice, razne ustanove, potreba za novcem je počela naglo da raste. Obnova industrijske proizvodnje nije se mogla izvesti na bazi prirodne privrede, jer je industrija veliki robni proizvođač i na sadašnjem nivou proizvodnih snaga ne može da se razvija bez tržišta i njegovih rekvizita: trgovine, novca, banaka i modernog saobraćaja. Isto tako, bilo je nemoguće oživeti zanatstvo, koje je bilo gotovo potpuno zamrlo i bez novca. Obnova privrede i života u opustošenim oblastima zahtevala je ogromne količine raznih proizvoda koji se nisu mogli svi proizvesti u BiH, a mogli su se kupiti u drugim delovima zemlje ili u inostranstvu za novac. Nužno se nametalo pitanje izdržavanja radničkih porodica. Dok su radnici vojnih radionica bili, u stvari, borci, samo na frontu proizvodnje, i mogli se zadovoljiti

²²⁾ Zbornik dokumenata o radu ZAVNOBiH-a, knj. I, str. 370.

onim što im je tadašnji sistem snabdevanja davao, radnici fabrika, rudnika, pilana morali su da izdržavaju svoje porodice. Sve je to istaklo u prvi plan novac kao motornu snagu i ZAVNOBiH se postepeno u svojim odlukama i u radu svojih odeljenja orijentisao na finansiranje novcem.

Početak obnove bio je na bazi uhodane naturalne ratne privrede kako se vidi iz izveštaja Povereništva za industriju i trgovinu:

»Zaposleno osoblje po našim preduzećima uložilo je sav trud, ne gledajući na radno vrijeme i svoje osobno i obiteljsko stanje. Oni su bili podmireni s najpotrebnijim za život i to im je bilo dosta.«²³⁾

Takav početak, kolikogod bio dobar, nije mnogo obećavao, jer se odmah osetilo da se bez novca ne može izvršiti obnova, a pogotovo ne osnivanje novih preduzeća. Već prvi mesec po dolasku u Jajce, Predsedništvo je donelo odluku da se železničkom osoblju u Jajcu isplati pomoć od 590.000 kuna i 5.000.000 kuna radnicima fabrike karbida. Kasnije je ZAVNOBiH dao železničarima na oslobođenom teritoriju pomoć od 12 miliona kuna, a i drugim radnicima. Finansijsko odeljenje u svom izveštaju od 16. oktobra 1944. godine ističe da se u kasi nalazi 111,816.150 kuna i 20.000 dolara SAD. Kad se ova valuta preračuna u tadašnje kune, daje sumu od 200 miliona kuna i predlaže da se taj novac upotrebi za obnovu privrede:

»Stoga predlažem, da odeljenja izrade predloge svojih budžeta za novembar i decembar kako bi Finansijsko odeljenje moglo do 1. XI 1944. izraditi budžet za sva odeljenja i Predsjedništvo. U tim predlozima treba da dođu naročito do izražaja rashodi za stavljanje u pogon rudnika ugljena u Jajcu, Donjem Vakufu, za sječu drva za gorivo, tehničkog drva za pilane, za popravak cesta, mostova, željeznica i drugih preduzeća koja se mogu osposobiti za rad sa manjim troškovima.«²⁴⁾

Od tada je Predsedništvo donelo niz odluka o isplati pomoći odborima, u prvom redu za obnovu preduzeća. Početkom godine 1945. saldo u blagajni Finansijskog odeljenja na dan 31. I iznosio je 69,528.565 kuna, a što se tiče drugih valuta, nije bilo promena prema stanju od 16. oktobra 1944. Najveći deo utrošenog novca u iznosu od 42 mil. kuna otišao je na pomoć odborima za obnovu, a nešto i za pomoći radnicima, službenicima odbora, za kurseve, za suzbijanje epidemije potkornjaka, tifusa itd. U mesecu februaru 1945. god. izdaci su iznosili 35,8 miliona kuna i 8.000 dinara. Najviše je utrošeno na pokretanje rada u šumskim manipulacijama, na kupovinu semena, na fabriku karbida, na kožaru u Bugojnu. Centralna intendantura je dobila 13 mil. kuna. Poslednji izveštaj Finansijskog odeljenja, rađen u Jajcu za mesec mart, pokazuje da je u blagajni ostalo svega 54,6 mil. kuna, a da je izdato 141,4 mil. kuna. Od toga je samo Odeljenje za šumarstvo dobilo 41,572.800 kuna, Odeljenje za ind. i trg. 29,890.000 kuna, Odeljenje za rudarstvo 5,326.975, Odeljenje za socijalnu politiku 6,346.350, Odeljenje za građevinarstvo 4,117.000, Odeljenje za ishranu 10,032.000 kuna itd., da navedemo samo neke najkrupnije izdatke.²⁵⁾ Za nekoliko meseci rada Finansijsko odeljenje je pustilo u promet oko 200 miliona kuna. Jasno je da je ta suma bila mala da bi mogla da utiče na kretanje privrede u pravcu robno-novčanog sistema, pa je u odlukama Predstavništva bilo i takvih kao što je ona, doneta 2. III 1945. godine, da se Sr. NOO Prozor dâ pomoć od jednog vagona kukuruza.²⁶⁾

²³⁾ Isto, knj. II, str. 230.

²⁴⁾ Isto, knj. I, str. 511.

²⁵⁾ Isto, knj. II, str. 264.

²⁶⁾ Isto, knj. II, str. 177.

Nemogućnost da se napusti dobrovoljni otkup, vidi se iz odluke Predsedništva da se štampaju potvrde u kojima se ZAVNOBiH obavezuje da do nosiocu plati datu količinu njegovih proizvoda po cenama na dan plaćanja. Finansijsko odeljenje u izveštaju od 16. X 1944. kaže da je odštampalo 5.000 tih potvrda za otkup ljudske i stočne hrane na teritoriji Obl. NOO za Bosansku krajinu i dalo upute o rukovanju. Jedan deo tih potvrda je bio upotrebljen za zamenu potvrda koje su izdavali u prethodnim godinama intendanti i komandanti pojedinih vojnih jedinica koje su prošle kroz sela BiH.

I tadašnji prvi budžeti odbora ili, pregledi prihoda i rashoda, kako su nazvani tada u predlogu Finansijskog odeljenja Predsedništvu da se počne za budžetiranjem, bili su izrađeni delomice u novcu a delomice u naturalnim pokazateljima tj. koliko su u kom mesecu utrošili pojedinih poljoprivrednih i drugih artikala iz otkupa. Na isti način bili su u tim pregledima pokazani i prihodi, jer su i oni bili novčani i naturalni.

Nema sumnje da je na bazi ovakvog sistema finansiranja bilo teško oživljavati privredu. Pojedina preduzeća obraćala su se ZAVNOBiH-u za odeću i obuću. Radnici se zbog loše odeće i obuće razbolevaju i ne dolaze na rad, efekat rada je slab, ističe se u aktu Obl. NOO za Bos. krajinu, u kojem traži odeću i obuću za radnike rudnika Ljubija i Palančište. To su radile i uprave drugih rudnika, fabrika i pilana. ZAVNOBiH tada nije imao ni toliko materijala, a ni radnika da udovolji tim zahtevima.

Sredstva kojima je raspomagao ZAVNOBiH u oktobru 1944. brzo su se istrošila, a to se i očekivalo. Stoga se odmah od početka težilo stvaranju prihoda. Analiza prihoda koju je dalo Finansijsko odeljenje pokazuje da se od poreza ne mogu očekivati neki veći prihodi. Isto tako i neka državna preduzeća za duže vreme neće biti u stanju da ostvare višak prihoda nad rashodima, jer su pretrpela velike štete, i njihova obnova zahtevaće velika sredstva iz državne blagajne. U prvom redu ovde se misli na železnice. Ali i ostala preduzeća zbog niske produktivnosti rada nisu mogla u početku da daju neke veće prihode državnoj kasi. Stoga je Odeljenje upućivalo politiku ZAVNOBiH-a na mobilizaciju prihoda od državnih monopola, jer je to bio najmobilniji i najveći izvor prihoda. Analiza je rađena na bazi finansijskog sistema stare Jugoslavije, pa se nije predviđalo uvođenje nekih novih poreskih oblika. Naročito su isticane šumske uprave kao državna preduzeća koja bi mogla odmah da daju velike prihode. U izveštaju se kaže:

... »Među njima (reč je o državnim dobrima) jedino šume predstavljaju siguran i brzo mobilan izvor prihoda. Koliki će prihod dati državnoj kasi zavisi od organizacije rada, preduzimljivosti i snalaženja rukovodilaca tog privrednog sektora. Svi uslovi su tu da prihod od šuma bude jedan od glavnih izvora za obnovu zemlje.«²⁷⁾

Finansijsko odeljenje je računalo i na vanredne prihode, među kojima je istaklo: konfiskaciju imovine državljana neprijateljskih država, prihod od valutnih transakcija, pomoć saveznika, ratnu odštetu, jednokratni porez na imovinu čija bi oštrica bila uperena protiv ratnih bogataša, unutrašnji zajam kao i podela imovine bivše NDH između ZAVNOH-a i ZAVNOBiH-a.

Svi ovi prihodi ocenjeni su kao nedovoljni s obzirom na ogromne potrebe, pa se predlagalo plansko zadovoljenje tih potreba u toku niza godina.

Mobilizacija prihoda nije išla lako, čak ni najmobilnijih kao što su prihodi od prodaje monopolskih proizvoda: soli, šibica i duvana. Do kraja rada

²⁷⁾ Isto, knj. II, str. 514.

ZAVNOBiH-a od tih prihoda i nešto od prodatog karbida ušlo je u državnu kasu oko 200 miliona kuna. To je period od kraja januara do polovine aprila 1945. Kako vidimo, skromna suma za period od 3 meseca. Sva proizvedena količina tih artikala nije se mogla prodati, dosta je otišlo u potrošnju bez prodaje, zbog toga i prihodi nisu bili srazmerni proizvodnji. Odsustvo novca kako u narodu, tako i u ustanovama i privredi, nije dozvoljavalo da se sva produkcija realizuje za novac. Saobraćajne teškoće su takođe mnogo doprinele ovakvom rezultatu, jer se proizvodi nisu mogli tako lako prevesti u sve delove oslobođene teritorije.

Među rashodima, obnova, plate i penzije zauzimale su najistaknutije mesto. Kolike su obaveze, tada se nije moglo znati. Finansijsko odeljenje vršilo je postepeno pripreme za prelaz na novčano finansiranje celokupne aktivnosti ZAVNOBiH-a, pa je u tome smislu izradilo niz predloga Predsedništvu o organizaciji finansijske službe (računovodstvena i blagajnička služba svih odeljenja ZAVNOBiH-a, svih odbora, preduzeća i ustanova). Ono je u Mrkonjić Gradu održalo konferenciju sa predstavnicima odbora o budžetiranju, i to o potrebi organizacije finansijske službe, o stvaranju izvora prihoda odbora, o pripremanju naroda na prikupljanje poreza i prodaju proizvoda državnih preduzeća, da bi ZAVNOBiH došao do prihoda kojima će finansirati svoje rashode koji su bili vrlo veliki već tada, a sa isgurmošću se znalo da će posle oslobođenja biti mnogo veći.

Osnivanje Državnog nabavno-prodajnog ureda sa njegovim podružnicama i prodavnicama po čitavoj BiH je bilo na liniji oživljavanja trgovine koja treba da pokrene sve privredne grane kao i stvaranja sigurnog izvora prihoda. Kako se onda gledalo na trgovinu, vidi se iz navedenog izveštaja Finansijskog odeljenja, gde se kaže:

...»Preko trgovine moguće je da se dâ impulsa cjelokupnoj privredi, zato je njeno jačanje jedan od uslova obnove naše privrede i podizanja životnog standarda širokih slojeva.«²⁸⁾

Kraju marta 1945. godine Finansijsko odeljenje je uz pomoć ostalih odeljenja ZAVNOBiH-a sastavilo prvi budžet za razdoblje april—juni koji je upućen Ministarstvu finansija savezne vlade, jer su prihodi bili mnogo manji od rashoda koji su se mogli predvideti i bilo je potrebno tražiti dotaciju od savezne vlade. Predsedništvo je načelniku stavilo u zadatak da sa saveznim ministrom finansija raspravi pitanje raspodele zajedničkih prihoda i pitanje samostalnih prihoda federalne Bosne i Hercegovine. Predsedništvo je bilo donelo odluku da se prikupljaju svi državni prihodi predviđeni u finansijskom sistemu stare Jugoslavije polazeći od odluka II zasedanja AVNOJ-a. Takav je bio i predlog Finansijskog odeljenja.

Među merama koje je trebalo preduzeti posle oslobođenja Mostara, Sarajeva i drugih gradova, treba istaknuti upute o obezbeđenju i preuzimanju novca koji se nalazi po državnim ustanovama, bankama i kasama državnih preduzeća, upute o pregledu rada banaka i osiguravajućih preduzeća i postavljanju poverenika za vreme pregleda. Cilj ovih mera je bio obezbeđenje interesa narodne države, interesa građana, kao i ispitivanje rada tih ustanova za vreme rata i njihovih poslova s okupatorom. Ova mera pokazala se korisnom, jer su izveštaji sa tih pregleda bili dragoceni materijal za sudove za obranu nacionalne časti koji su na osnovu njih doneli dosta presuda o konfiskaciji imovine narodnih neprijatelja.

²⁸⁾ Isto, knj. II, str. 512.

Obistinila su se predviđanja da će se u Sarajevu naći malo novca koji bi mogao da posluži kao pokriće rashoda ZAVNOBiH-a. Prema izveštaju komisije koju je odredilo Finansijsko odeljenje, stanje u blagajnama banaka, za-druga, državnih ustanova, osiguravajućih društava i državnih preduzeća na dan 16. IV 1945. god. bilo je 655 miliona kuna. Od toga se moglo uzeti za momentane potrebe ZAVNOBiH-a svega 209,4 miliona kuna. Nedostatak sredstava pokriven je dotacijom savezne vlade, tako da je ZAVNOBiH mogao da obezbedi finansiranje hitnih radova na obnovi saobraćaja i drugih objekata koji su bili oštećeni za vreme borbi. Predlog budžeta ZAVNOBiH-a za april—juni 1945. godine predviđao je rashode u iznosu od 20.698 mil. kuna, a prihode od 9.976 mil. kuna.²⁹⁾ Savezna vlada je odobrila dotaciju oko 9 milijardi kuna. Time su nastavljeni naponi ZAVNOBiH-a za prelaz sa ratne na mirnodopsku privredu i na finansiranje u novcu. Ali tek zamena okupatorskih novčanica dinarskim, koju je izvršila savezna vlada, omogućila je definitivno napuštanje ratne privrede i prelaz na potpuno finansiranje u novcu.

Odluka ZAVNOBiH-a o osnivanju Privredne banke, koja je bila doneta još u Jajcu u martu 1945. godine i za čije osnivanje su vršene pripreme u Jajcu i nastavljene u Sarajevu, ostvarena je posle prestanka rada ZAVNOBiH-a. Zakašnjenje u provođenju te odluke u život nije imalo osetnijeg uticaja na finansiranje obnove i drugih zadataka s obzirom na to da su odmah posle oslobođenja počele da rade filijale Narodne banke i druge državne banke.

IV Neke karakteristike ratne privrede — karakteristike aktivnosti ZAVNOBiH-a u privredi

Ratna privreda čitave zemlje bila je već predmet razmatranja i u literaturi je data njena ocena. Stoga bi u ovom radu trebalo samo podvući neke njene karakteristike koje su inače poznate. U prvom redu, ratna privreda, onako kako ju je provodio ZAVNOBiH, nije dirala u privatnu svojinu ni u selu ni u gradovima. Privatna preduzeća radila su za potrebe vojske i vojska je, da bi obezbedila redovan rad, određivala svog komesara pod čijom kontrolom je preduzeće radilo. Ona se brinula, a i ZAVNOBiH takođe, da se preduzeću obezbede uslovi za normalan rad uključujući tu i ishranu radnika. U oktobru 1944. god. Predsedništvo ZAVNOBiH-a je donelo odluku da se Bosansko d. d. za elektrinu u Jajcu stavi pod sekvestar da bi se zaštitili interesi narodne države. Istu takvu odluku donelo je Predsedništvo 4. XI 1944. u pogledu Fabrike šibica u Travniku (Dolac) i to su bile jedine odluke o sekvestraciji privatne imovine koju je ZAVNOBiH doneo.³⁰⁾

Dalja karakteristika je bila relativno slobodan robni promet, ukoliko ga je bilo. ZAVNOBiH nikakvim merama nije ograničavao robni promet sve do kraja 1944. godine kada je u mnogim krajevima ishrana naroda došla u pitanje. Tada se pokušalo administrativnim merama sprečiti odvoženje hrane iz BiH, a da u isto vreme time ne bude pogođeno snabdevanje Dalmacije. Mere koje su preduzete smanjile su donekle odliv hrane iz BiH, ali nisu mogle da zaustave porast cena, naprotiv, porast se nastavio i čak ubrzao, jer smanjeni promet žita nije mogao da smanji i njegovu tražnju. Tražnja je rasla, pa su i cene dalje rasle. Čak ni naturalna razmena nije mogla da

²⁹⁾ Isto, knj. II, str. 238.

³⁰⁾ Isto, knj. I, str. 552.

zaustavi čitav taj negativan razvoj, što se vidi po razmeru u kom je, npr., menjana so za žito, a taj je krajem 1944. god. iznosio: 1 kg soli=20 kg žita! Nema sumnje da je to uticalo na relacije u kom su se razmenjivale i druge robe. Naša tadašnja praksa je dovoljno jasno potvrdila jalovost administrativnih mera u suzbijanju šverca, a to je uvideo i ZAVNOBiH, pa je kasnije pokušao novim uputama da ublaži nepovoljan efekat svojih mera.

U novcu izražene cene su daleko brže rasle i u januaru 1945. god. u istočnoj Bosni, prema jednoj depeši Oblasnog odbora, za neke proizvode bile su: 1 litar mleka=600 kuna, 1 kg pšenice=400 kuna, 1 kg kukuruza=250 kuna, 1 jaje=150 kuna, 1 litar rakije=2.500—3.000 kuna. U isto vreme u Prijedoru i Sanskom Mostu cene pšenice i kukuruza bile su na približno istom nivou dok su u tzv. pasivnim krajevima cene bile daleko veće: u Ključu pšenica 600, Livnu 1.400 i Jajcu 750 kuna, kukuruz se u tim gradovima tada prodavao po 500, 1.200 i 400 kuna.³¹⁾ I ZAVNOBiH je morao da vodi računa o kretanju cena kada je određivao cene artiklima savezničke pomoći, pa je u martu 1945. godine odlučio da se raspodela vrši po cenama: pšenica 300 kuna za 1 kg, kukuruz 200 kuna, brašno 400 kuna, šećer 1.400 kuna i sapun 1.000 kuna.³²⁾

Pokušaj da se interveniše posredstvom Nabavno-prodajnog zavoda, nije mogao da uspe u prvom redu što je suviše kasno bio osnovan pa nije mogao da interveniše u pravo vreme, a osim toga on je ne samo po svom naslovu nego i po zamisli bio državna ustanova, a ne trgovinsko preduzeće. On je bio zamišljen kao instrument državne intervencije na tržištu u cilju njegovog ožvljenja. Zadatak mu je bio da »omogući što pravilnije snabdijevanje najširih narodnih slojeva osnovnim životnim potrebštinama. U daljoj perspektivi ova ustanova preko svojih podređenih organa stvorice pogodne uslove da se pristupi stvaranju zadruge«. ³³⁾ Pri okružnim NOO postojali su okružni nabavno-prodajni uredi, a tako isto i pri sreskim koji su prodavali robu direktno potrošačima. Tom cilju trebalo je da posluži i zadrugarstvo, koje je pre rata bilo u BiH slabo razvijeno, ali i takvo da se moglo brzo obnoviti, doprinelo bi ožvljenju privrede. ZAVNOBiH je organizovao dva sastanka o zadrugarstvu u Jajcu i izrađena su dva referata. Stanje je bilo takvo da se moralo početi iznova i prve nabavno-prodajne zadruge osnovane su prvih meseci posle oslobođenja. Dok su one počele da rade, prvi rezultati novčane privrede koja je bila u toku i posle zamene novčanica dobila zamah, već su se pokazali. Obnova je napredovala brzim koracima i svaki dan su stizale vesti o stavljanju u pogon pojedinih preduzeća u raznim oblastima privrede. Međutim, snabdevanje tržišta nije moglo da napreduje tako brzo, pošto se svuda u zemlji osećala nestašica proizvoda.

Svaka ratna privreda predstavlja kočnicu ravnomernog razvitka privrede i izaziva disproporcije, jer rat neizbežno dovodi do gušenja mirnodopskih potreba naroda. Potrebe rata, vojske potiskuju ostale potrebe i čitav mehanizam privrede usmerava se u pravcu jačanja napora čitavog naroda u cilju postizanja pobede. Privreda BiH pretrpela je velika razaranja za vreme rata, ali nije pretrpela bitnih strukturnih promena. Društveni proizvod i narodni dohodak su se smanjili, ali su poljoprivreda i šumarstvo i dalje bile vodeće privredne oblasti. Teret vođenja narodnooslobodilačke borbe podnela

³¹⁾ Isto, knj. II, str. 24 i 103.

³²⁾ Isto, knj. II, str. 192.

³³⁾ Isto, knj. II, str. 123.

je poljoprivreda, i to se odrazilo na smanjenju njenog proizvodnog potencijala, koji se posle oslobođenja postepeno povećavao u vezi sa ekonomskom politikom koju su vodile kako savezna, tako i republička vlada. Ratna privreda, naročito način finansiranja ratnih napora, nije izvršila, a nije ni mogla da izvrši s obzirom na svoj karakter, bitnije promene u strukturi društvene proizvodnje, a kako je poznato ni u posedovnim odnosima.

Stoga su politika i celokupna aktivnost ZAVNOBiH-a u privredi bile usmerene na oživljavanje svih privrednih oblasti za koje je imao materijalnih sredstava i radne snage. To ne znači da se nije pomišljalo na menjanje strukture i modernizaciju privrede. Tehnička konferencija o pitanju obnove i izgradnje električne mreže i postrojenja koja je održana 20. XII 1944. godine u Odeljenju za ekonomsku obnovu bavila se ne samo pitanjima obnove nego i modernizacijom mreže, njenom rekonstrukcijom. Bilo je govora i o povezivanju lokalnih električnih mreža u jedinstvenu zemaljsku, i u tom smislu poslate su upute odborima da organizuju izradu planova rekonstrukcije mreže, koja je bila stara, istrošena sa velikim gubicima energije i do 50%. Diskutovalo se i o planu elektrifikacije BiH, pa je rešeno da se osnuje »Električno preduzeće federalne Bosne i Hercegovine« koje bi bilo distributer energije i koje bi radilo na elektrifikaciji prema planovima koji bi bili izrađeni posle oslobođenja.³⁴⁾ I u drugim privrednim odeljenjima bilo je ovakvih diskusija, pa je bilo predloga da se uvede akordni sistem u preduzećima na oslobođenom teritoriju. Ali se u realizaciji nije išlo dalje od preseljenja nekih postrojenja iz jednog preduzeća u drugo u cilju kompletiranja i osposobljenja za rad. Uostalom, nije ni moglo, jer svaka krupnija izmena u privredi zahteva dug i precizan rad na izradi planova i elaborata, a za to u ono vreme nije bilo uslova.

Na kraju možemo da kažemo da je bitna karakteristika privredne aktivnosti ZAVNOBiH-a bila realistička ocena situacije i mogućnosti. Sve zamisli i odluke bile su rezultat pažljive analize stanja i vodile su računa o realnim mogućnostima. Stoga su ih uvek pravilno shvatili odbori i radni ljudi kojima su bile upućene, a koji su u izvršavanje tih odluka unosili mnogo volje, elana i samopregora. Takva aktivnost ZAVNOBiH-a stvorila je sve uslove za brzu obnovu privrede posle oslobođenja.

Summary

Even though the whole territory of Bosnia and Herzegovina throughout the four years of the peoples' liberating war was the battlefield of the bitter clashes of the partisan units and the peoples' liberating army on the one hand, and the invador forces and quislings on the other, the organs of the peoples' administration — the peoples' liberating boards and then the ZAVNOBiH since its foundation — developed economic activities, grounded on actual appraisal of the situation and possibilities.

Within the ZAVNOBiH gradually were formed these organs: the department for agriculture, the department for forestry, the departments for mining, industry, trade, reconstruction and finance. Their primary task was collecting of information on the condition of individual branches of economy, and initiation of actions aimed at the best possible organization of nourishment of the army and people, protection of people's property and reconstruction of the country, organization of war economy and the solution of the problems of financing.

³⁴⁾ Isto, knj. II, str. 858—863.

All these activities of the ZAVNOBiH were carried out without interfering with the private property. Private enterprises were directed to cater for the army; only two major enterprises were sequestered, a relatively free exchange of goods was permitted, it was intervened through the organs of people's administration in cases when starvation threatened to jeopardize the people in various parts of the country.

The economic policy of the ZAVNOBiH was directed to revival of all economic activities for which conditions existed. The greatest burden of the unspeakable war efforts fell on the souldiers of agriculture. All the war economy — due to its natural character — was not able to bring about deeper changes either in the structure of the social production or in the property relationships. Considering that all the measures taken by the ZAVNOBiH were grounded on careful analysis of the conditions and actual appraisal of possibilities, accompanied by political activities, they were wholeheartedly accepted both by the people's liberating bourds and by the population, carrying them through with zeal and selfsacrifice.